

SVĚTLO V TEMNOTÁCH

Sharon Cameronová

Podle skutečného příběhu

FRAGMENT

Světlo v temnotách

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Sharon Cameronová
Světlo v temnotách
Copyright © Albatros Media a. s., 2021

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

SVĚTLO V TEMNOTÁCH

Sharon Cameronová

FRAGMENT

Přestože je tato kniha inspirována skutečnými událostmi a postavami, jedná se o historický román. Autorka se při popisu osob, míst a událostí snažila držet historických faktů, některé prvky však byly zbeleztrizovány. Jména některých postav byla z důvodu ochrany soukromí změněna.

Copyright © 2020 by Sharon Cameron

All rights reserved. Published by arrangement with Scholastic Inc., 557 Broadway, New York, NY 10012, USA

Translation © Markéta Johnová, 2021

Photos courtesy of Ed Burzminski family

Cover photos © Ewa Studio; Artur Bociarski; Oleksandr Kostiuhenk; Paradise studio;

Cako / Shutterstock.com

ISBN tištěné verze 978-80-253-5380-6 (1. vydání, 2021)

ISBN e-knihy 978-80-253-5398-1 (1. zveřejnění, 2021) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-253-5397-4 (1. zveřejnění, 2021) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-253-5396-7 (1. zveřejnění, 2021) (ePDF)

*Věnováno Heleně, Malgosii, Edovi,
Lori a Mie*

NA PAMÁTKU

*Izaaka, Ley, Chaima, Izydora a Ernestyny Diamantových
a všech přemyslských Židů a Poláků,
které zabila nenávisť*

1

Přemyšl, Polsko Listopad 1942

Někdo tam venku je. Ve tmě.

Otevřu oči.

Tma je stejná jako vždycky. Nepopsaná stránka. Cítím zelí, které dnes vařila Emilika dvě patra pod námi. Vnímám dech své sestry spící vedle mě. Něco ve tmě se ale změnilo. Jako by se jí teď rozléhala ozvěna. Ozvěna zvuku, který jsem přeslechla.

Někdo tu je.

Jsem vzhůru.

Potichu odhrnu peřinu a poslouchám, pak se posadím a položím nohy na podlahu. Pružina matrace zaskřípe, zní to jako výstřel. Sestra si povzdechne, ale neprobudí se.

Pokud tu někdo je, není s námi v místnosti.

Bosky přejdu po špičkách prkennou podlahu a prstem poodhrnu kobereček, který jsem hřebíky přibila přes okno. Venku sněží a zmrzlé vločky se ve světle pouličních lamp třpytí jako zlatý prach. Chodník je prázdný, okna na domech přes cestu tvoří řadu slepých očí. Stejně jako naše okno jsou zatemněná závěsy, šaty či koberci.

V Přemyšlu je svítící okno totéž co reklama na cukrátku. Není dobrý nápad inzerovat, že se za nimi něco skrývá.

Přetáhnu koberec zpátky přes okno a přejdu ke dveřím. Přitisknu na ně ucho a pak otočím klíčem. Prázdňá předsíň vede do dalších

prázdných pokojů prázdného bytu. To je v pořádku. Tak by to mělo být.

Pak ticho rozrazí hlasitý zvuk, hlasitější než výstřel z pušky. Srdce se mi rozbuší strachy. Už vím, co jsem přeslechla.

Někdo klepe na vstupní dveře.

Ví o nás. Ví o nás. Ví o nás.

Ta slova mi buší ve spáncích.

Pružina matrace znovu zaskřípe a já cítím, jak si mi Helena stoupne za záda. Nemluví. Je jí teprve šest let a už ví, že se teď nemá na nic ptát.

Znovu se ozve klepání, tentokrát hlasitější a doprovázené šepotem.

„Stefanie?“

Je to lest. Gestapo chce, abych dveře otevřela bez zbytečného povyku. Nebudou je tak muset rozbít. Nějaký milý německý důstojník a jeho poslušná ženuška s načesanými vlasy a zaštipovanými punčochami pak náš byt dostanou čistý a nepoškozený.

Možná nás zastřelí před domem na ulici jako pana Schwarzera.

Znovu se ozve šepot.

„Otevři! Fusí!“

Tuhle mou přezdívkou gestapo nezná.

Běžím ke dveřím s napřaženýma rukama a snažím se nahmatat právě vyměněný zámek. Víím, že to není on. Nemůže to být on. Přesto zašátám po klíči, otočím jím v zámku a otevřu. Helena zalapá po dechu. Možná to já jsem se zajíkla. Ve světle holé žárovky ozařující předsíní vidím, že to není on. Stojí tam někdo, koho jsem tu vůbec nečekala.

„Maxí!“ zašeptám.

2

1936

Můj život před Přemyslem byl plný kuřat. A koní. Čistý vzduch, koně a dlouhá hnědá políčka rozasetá po kopcích jako záplaty na pomáčkané peřině. Od jara do podzimu jsem po klikatých cestíčkách běhala do školy a v zimě, když napadlo moc sněhu, jsem v naší kuchyni plně páry jedla žurek s chlebem. A každou neděli, ať už nasněžilo, nebo ne, jsme se s bratry a sestrami naskládali do žebříňáku se senem a jelo se do Birči na mši. Postupně se nás narodilo devět. Bylo to nádherné dětství.

A já ho nesnášela. Prasečí chlívek, suchý záchod, odpadní jáma i zemědělců orajících na polích mi páchli. Nenáviděla jsem hromádky hnoje schválně schované v trávě, abych do nich šlápla a zničila si boty. Vadilo mi, jak má máma věčně zarudlé ruce od praní nebo od toho, jak pomáhala rodit cizí děti. Nesnášela jsem protivné a nepřetržité *kvok, kvok, kvok* našich slepic. Nikdy nebyly zticha. Byla jsem přesvědčená, že nikdy nespí. A pak tu byl kohout, který bez přestání kokrhal na měsíc namísto při východu slunce.

Jediné, co mi na slepicích nevadilo, bylo je škubat.

Poprvé jsem se pokusila utéct, když mi bylo jedenáct. Svezly jsme se s maminkou poštovním povozem do města na návštěvu k mým dvěma starším sestrám. Řekla mi, že to je můj dárek k narozeninám, které připadly na svatý velikonoční týden. Všech devět nás mělo narozeniny na

Velikonoce, tedy alespoň jsme je na Velikonoce slavili. Maminka neměla čas si pamatovat, kdy přesně jsme se narodili. Stejně tak neměla čas si pamatovat naše jména. Mně nikdy neříkala Stefania. Obvykle jsem pro ni byla Stefi. Nebo Stefusia. Nebo Stefuška. Většinou mi ale říkala jenom Fusi.

Kdybych měla devět dětí, také bych si jejich jména nepamatovala. Maminka zaplatila za svezení a vzala mě za ruku. Kůži na dlaních měla hrubou a škrábavou. Maminka se o mě dobře starala stejně jako *tata*, dokud ještě žil. Pečovali o nás o všechny s láskou, ale já se s ní nechtěla držet za ruku.

Dnes se mi po jejích rukou občas stýská.

Celou cestu do Přemyšlu jsem se snažila z jejího sevření vykroutit. Pak jsme ale dorazily do města a já na tu potupu, že mě máma vede za ruku, úplně zapoměla. Po cestě jezdily jeden za druhým povozy, klaksony automobilů zněly jako bečící ovce. Lokomotiva vlaku hlučně upouštěla páru směrem do nebe. Selky prodávající na náměstí své zboží křičely jedna přes druhou. Ten hluk mi byl mnohem milejší než kvokání slepic. Znělo to jako hudba. Jako řízná dechovka. Jako symfonie.

Vydaly jsme se nakupovat do stánků na ulici i kamenných obchodů s prosklenými výlohami. Koupily jsme šaty pro mámu, boty pro mě, čepičku pro Helenku. Prsty jsem přejížděla červené hedvábné mašle a lesklé stříbrné tabulky čokolád. Sestry pro nás přichystaly elegantní oběd – což znamenalo, že podávané maso bylo z konzervy, ne z chléva –, který prostřely na čistý ubrus v pronajatém bytě ve třetím patře. Než jsme tam vyšly, maminka sotva popadala dech. Já ale měla chuť schody seběhnout zpátky dolů a znovu je vyběhnout nahoru.

Matka se sestrami popíjely čaj a já zatím seděla s nosem přitisknutým k oknu a sledovala dění na ulici pod námi. Když byl čas vydat se zpátky domů, rozplakala jsem se. Škemrala jsem. Dupala nohama. Vyhrožovala

a prosila, aby mě tu nechala. Trvala jsem na tom, že budu spát na podlaze. Nebo pod schody. Sestrám to určitě nebude vadit. Nikomu bych nebyla na obtíž. Všem jsem svým chováním byla na obtíž. Maminka mě popadla za ruku a odvedla zpátky k poštovnímu povozu.

Trvalo to osmnáct měsíců, než mi dovolila se znovu podívat do města. Bylo mi skoro třináct, když mě podruhé pohltil hluk Přemyslu. Byla jsem starší. Moudřejší. Už jsem vyrostla z dětských šatů. Věděla jsem už, jak hrát máminu hru. Po straně jsem si špitala se sestrami, abychom si potvrdily, na čem jsme se před měsícem v dopise domluvily. Po obědě jsem si ubrouskem utřela ústa, překřížila nohy, upíjela jsem čaj a poslouchala mamincino vyprávění. A když byl čas vydat se na cestu domů, řekla jsem jí, že ve městě zůstávám.

Maminka mě prosila. Škemrala. Dokonce jí ukápló pár slz. Nedupala. Řekla jsem jí, že mi Marysia našla ve městě práci. „To je pravda, mami,“ potvrdila Marysia. „Paní Diamantová, co bydlí kousek odtud, hledá pomocníci do obchodu.“ A že mi Angia přichystala lůžko za pohovkou. „Dvě deky, mami. A každý týden na mši,“ slíbila Angia. Vysvětlila jsem mamince, že budu část svého výdělků dávat sestrám za byt a stravu. A že budu ještě víc peněz posílat domů, aby mohli zaplatit dalšího pomocníka na statku. Nebo koupit víc slepic. „To bude skvělé, mami, ne?“ usmála se Marysia.

„Ale co škola, Fusi?“ naléhala maminka. Uhladila jsem si šaty. „Přemysl bude moje škola, mami.“

Do poštovního povozu nastoupila beze mě.

Do práce u Diamantů jsem šla hned první den s veselou. Vyplašila jsem holuby na chodníku, cestou jsem nahlížela do malých uliček mezi domy, nakoukla do výlohy fotografického ateliéru a pomazlila se s toulavou kočkou. Na věži katedrály odbíjely zvony, nebe bylo sytě modré a bez mráčku.

Když jsem zatlačila na dveře krámu, nad hlavou se mi rozezněl zvonek a ze stoličky za pultem zvedla hlavu žena. Obchod voněl čerstvým chlebem, jablky, balicím papírem a provázkem a já za sklem zahlédla vyskládané tabulky čokolády. Žena si mě prohlížela od hlavy k patě, zatímco jsem se před ní nedočkavě houpala na špičkách. Široký zadek jí přetékal přes hrany stoličky.

„Podívejme se, kohopak to tu máme,“ pronesla. „Ty jsi Podgórská, vid? Jak se jmenuješ, *ketzele*?“

„Stefania.“ Radostně jsem vyslovila své plné jméno.

„Já jsem paní Diamantová. Umíš číst, Stefanie?“

„Umím, paní Diamantová.“

„A psát umíš?“

Souhlasně jsem přikývla. I na venkově jsme měli školy.

„Dobře. Moc dobře. Spočítej mi prosím všechno zboží na policích.“

Odložila jsem si kabát a oběd sestávající z chleba se sýrem za pult a paní Diamantová mi podala psací podložku, ke které byl připnutý list papíru a přivázaný zbyteček tužky. Když jsem přecházela sem a tam po vrzající podlaze, ostré *klap, klap* mých bot mi znělo důležitě a vykouzlilo mi na tváři úsměv. Sepisovala jsem inventář velkými, dobře čitelnými písmeny. Paní Diamantová mě sledovala a hlášená čísla si zapisovala do inventární knihy. Když jsem se sklonila nad lahvemi se sodovkou, z druhé strany polic si mě prohlížel pár hnědých očí.

„Když počítáš, vždycky si přitom zpíváš?“ zeptal se hlas. Chlapecký hlas. Hluboký.

Přitiskla jsem si psací podložku na hrudník a začervenala se. Prozpěvovala jsem si. Jen tak pro sebe. Jako malá holka.

Byla jsem malá holka. Jenom jsem to tenkrát nevěděla.

Oči mezi sodovkami se na mě usmály a zmizely. Pak se znovu objevily nad policemi a svrchu si mě prohlížely. Stál tam vysoký kluk, ještě

celý hubený, jak rychle vyrostl, s tmavým obočím pod rozčuchanými černými kudrnatými vlasy. Zazubil se na mě.

„Jen zpívej dál,“ pobídl mě. „Jsi moje ranní zábava. Jak se jmenuješ?“

„Stefania.“

Naklonil hlavu na stranu. „Tak ti ale nikdo neříká, že ne?“

Měl pravdu.

„Jak ti říkají? Stefi?“

„Stefuško.“

Vyčkával.

„A Stefusie,“ dodala jsem. „A Fusi. Já mám ale nejradši –“

„Stefi, Stefuška, Stefusia, Fusi.“ Potřásl hlavou. „Pozdě. Budu ti říkat Fusi. Zazpívej mi ještě něco, Fusi. *Mame* může začít prodávat vstupenky...“

„Izio!“ zavolala paní Diamantová ze své stoličky. „Nech ji chudinku na pokoji, *bubbala*. Je tu teprve první den. *Nemen deyn tukis tsu shule*.“

„*Mame*...“

„Utíkej do školy.“

Pokrčil rameny a vydal se ke dveřím, kde už na něj čekali dva další chlapci. Jeden byl vyšší, druhý menší, oba ale měli stejně tmavé vlasy, všichni tři starší než já.

Bratři, uvědomila jsem si. S bratry jsem měla zkušenosti. Před bratry je potřeba nedat najevo strach.

Vrátila jsem se zpátky k práci, na papíře odškrtnla další položku a nahlas jsem si začala zpívat tango, které maminka vypínala, kdykoliv jej v rádiu začali hrát. Proto jsem samozřejmě písničku při každé příležitosti poslouchala.

*Tvá slova jsou jako zamračené nebe,
tvůj smích je jako kruté prokletí...*

Atmosféra v místnosti zhoustla očekáváním.

Nestojím o tvá prázdná slova.

Nestojím o tvůj chladný smích.

Chci, abys šel do...

Původní text písně jsem nedozpívala. Namísto toho jsem změnila poslední slovo na „školy“. Za zády se mi ozval výbuch smíchu a já udržela vážnou tvář, zatímco se ozvalo nejprve pošťuchování, pak dupání a nakonec se nad dveřmi rozezněl zvonek. Když jsem mrkla na paní Diamantovou, kroutila nade mnou hlavou, ale oči se jí smály.

Stal se z toho náš rituál. Izydor Diamant, kterému se nejčastěji říkalo Izio, strčil každé ráno hlavu do dveří a řekl: „Zazpívej mi, Fusi!“, na což jsem reagovala neslušnou písničkou, kterou jsem mu říkala, ať se kouká ztratit. Do týdne mi všichni v Mickiewiczově ulici říkali Fusi.

Postupně jsem se dozvěděla i jména ostatních bratrů. Nejmladšího Henka jsem vůbec nezajímala a nejstarší Max, který už byl v učení, se mnou nemluvil, ale vždycky se na mě mile usmál. Diamantovi měli ještě jednoho syna, Chaima, který studoval lékařství v italském městě, jehož jméno jsem nikdy neslyšela, a dceru, která bydlela v nedalekém Lvově. Pan Diamant se doma zotavoval z nemoci, která měla co do činění s krví. Bylo mi řečeno, že v sobotu budu mít volno, protože Diamantovi jsou Židé, a že paní Diamantová peče skvělou *babku*.

Zametala jsem v krámě podlahu, balila zboží a utírala prach na policích a paní Diamantová mě chválila, že se rychle učím. Netrvalo dlouho a začala mě posílat na trh, kde se odehrávaly veškeré obchody ve městě a kde jsem se stala svědkem své první rvačky. Dva chlapi se váleli v pozdně letním prachu u cesty a bušili do sebe pěstmi. Nebylo to stejné jako šarvátky mezi mými bratry nebo chlapy ve škole v Birči. Tohle bylo vážné.

Přihlízející policista zašlápl nedopalek cigarety a pak kroužek zvědavců rozetnul muž ve špinavých kalhotách se šmouhou od kolomazi na tváři a oba rváče od sebe odtrhl. Držel je za límec a oni prskali a syčeli jako dva kocouři. Muž zatřásl chlapcem vpravo tak, že jsem téměř slyšela, jak mu cvakají zuby.

„Co to vyvádíš, Oskare?“ káral ho. „Proč se tu pereš na ulici jako nějaký pobuda?“

„On mě praštil!“ vysoukal ze sebe Oskar.

„Ale ne, tak on tě praštil? Jen tak zničehonic?“ Muž se otočil na druhého chlapce a společně s ním to udělal i hlouček přihlízejících.

Chlapec zvedl ze země čepici a z obličeje si utřel krev. „Řekl mi, že jsem špinavý židák.“

Muž zavrtěl hlavou a pak znovu s Oskarem zatřásl. „Co tě to popadlo? Jen se na něj podívej...“ Pokud Oskar vůbec dokázal na druhého chlapce zaostřit, určitě přitom šilhal. „Stejně jako ty má nohy a ruce a v žilách mu koluje krev. Copak na tom sejde, že jeho rodina věří v Mojžíše? Podejte si ruce. Teď hned! Nebo to řeknu tvojí mámě.“

Chlapci si podali ruce, i když se jim do toho očividně nechtělo, a dav se začal rozcházet. Žena za mnou zamumlala: „Špinavý židák.“

Na trhu jsem pro paní Diamantovou nakoupila za levno švestky, a když jsem se vrátila zpátky do obchodu, proklouzla jsem na záchod, kde jsem se postavila před zrcadlo. Sáhla jsem si na obličej, na paže, na své hnědé vlasy. Lidé toho chlapce nenáviděli za to, že je Žid. Mohli by mě Diamantovi nenávidět jen proto, že jsem katolička?

To odpoledne jsem paní Diamantovou přesvědčila, aby vstala ze své stoličky a vyzkoušela si se mnou cviky, které jsem odkoukala od studentů před školou. Pár čokolád spadlo z polic na zem a paní Diamantová se smála na plné kolo, zatímco si utírala zpocený krk.

„Občas ti, *ketzele*,“ – zjistila jsem, že to slovo znamená „kočičko“ – „nestačím.“ Pak mi podala čokoládu a na kulaté tváři se jí udělaly dolíčky, když si rozbalovala jednu i pro sebe.

V tu chvíli jsem si uvědomila, jak osaměle se paní Diamantová musela cítit, než jsem pro ni začala pracovat. Teď už osamělá nebyla. Zároveň jsem si uvědomila, že i já jsem byla na statku osamělá, i když jsem měla bratry a sestry, kteří si ale každý žili svůj život, a maminku, která měla spoustu starostí, a kurník plný slepic. Ani já už jsem se teď necítila osaměle.

Tu neděli jsem šla jako obvykle s Angií na mši a poděkovala jsem Pánu Bohu za Diamantovy. Koneckonců se o Mojžíšovi v Bibli také psalo a já si byla docela jistá, že ho Bůh měl rád.

Tím začala má výuka.

Izio mě učil neslušné písničky v jidiš a já si na svačinu přestala nosit chléb se šunkou, i když paní Diamantová tvrdila, že jí to nevadí. Pak se začalo dřív stmívat a přišla zima. Večeřívala jsem doma u Diamantů a poslouchala hovory téměř dospělých chlapců o medicíně. Pan Diamant jim pokládal otázky jako „Co je lepší? Dobrá válka, nebo špatný mír?“ a pak jsme poslouchali, co oni na to, a pan Diamant se opřel na židli a kouřil jednu cigaretu za druhou. Izio mě pak večer vyprovázel domů a sníh na chodníku se ve světle pouličních lamp zlatě třpytil.

Paní Diamantová se mnou každé ráno cvičila. Po čase si musela zúžit šaty. Já musela ty své popustit. Naučila jsem se usmívat na přemyšlské chlapce tak, aby si kupovali dvě čokolády namísto jedné, a pak jsem se usmívala ještě víc, když mi jednu z těch čokolád strčili do ruky. Když za nimi zazvonil zvonek nad dveřmi obchodu, vrátila jsem čokoládu zpátky do regálu a peníze dala do pokladny. Paní Diamantovou to pokaždé rozesmálo. Dávala jsem si vlasy na natáčky a od sestry jsem si půjčovala růž na rty. Prozpěvovala jsem si, zatímco v rádiu hlásili, že Německo napadlo

Československo. Když se Angia odstěhovala do Krakova a Marysia si našla nový byt na druhé straně města, paní Diamantová mlaskla jazykem, přimhouřila oči a oznámila mi: „Tak budeš bydlet s námi, *ketzele*.“

Diamantovi neměli v bytě volnou ložnici, ale vyhradili mi místo na konci chodby, kam dali postel a stůl s lampou a pověsili zrcadlo. Vínově červený závěs oddělující můj koutek od zbytku místnosti mi zajišťoval soukromí. O zeď jsem si opřela obrázek Ježíše Krista a Panny Marie a na rám postele zavěsila růženec. Paní Diamantová si pod mou postelí schovávala tajnou zásobu blinců, protože pan Diamant se o Jom kipuru postil. Můj koutek působil ve světle lampy jako útulné červené doupe.

Chybělo mu jen okno. Když mi bylo v noci horko, vkradla jsem se do obývacího pokoje, kde bývalo jedno pootevřené, aby jím ven mohl unikat kouř z kamen. Sedávala jsem ve tmě na parapetu, bosýma nohama jsem se opírala o okenní rám, poslouchala přijíždějící a odjíždějící vlaky, na jedné straně ospalé ticho bytu, na druhé temná hlubina města.

Tenkrát jsem ještě nevěděla, že s tmou přichází strach.

Izio mi u okna dělal společnost. Rozvalil se na křesle nebo si s rukama za hlavou lehl na koberec. Šeptem mi vyprávěl o přednáškách na univerzitě, o místech, která by chtěl navštívit (Palestina a Turecko), a o místech, kam jsem se chtěla podívat já (Amerika). Chtěl znát můj názor na spoustu věcí, jako třeba jestli si myslím, že Hitler napadne Polsko. Jenomže válka bylo to poslední, na co jsem o těch večerech myslívala.

Iziově bylo osmnáct. Zesílil. Dospěl. Černé řasy mu rámovaly oči jako šmouhy od sazí.

To poslední léto se k nám občas připojil Max. Byl menší a tišší než jeho bratr, ale když promluvil, donutil vás se dlouze a vážně zamýšlet nad životem. Někdy vyprávěl vtipy tak příšerné, že nás od smíchu až bolela žebra. Izio se držel za břicho a snažil se nesmát nahlas, aby nevzbudil matku.

Milovala jsem, když Max Izia rozesmával.

Po nějaké době se k nám Max přestal přidávat. U okna jsme si tak povídali jen my dva s Iziem, zatímco svět kolem nás spal.

Myslím, že Max to věděl dřív než já.

Léto ustoupilo podzimu, a když za oknem začalo padat žluté listí a vzduch se rozvoněl kouřem, vzal mě Izio poprvé za ruku. Slíbili jsme si, že o tom nikomu neřekneme. O dva týdny později dopadly na Přemyšl první německé bomby.

3

1939

Nejprve jsem si myslela, že to jsou Rusové. Letadla létala tak nízko, až se Marysiino nádobí roztřásl. Byl první den školy a chodníky přetékalý dětmi s knihami a aktovkami na cestě domů z půldenní výuky. Vyhlížela jsem z okna sestřina bytu na druhém břehu řeky San a čekala na ni, až se vrátí domů na oběd. Rukou jsem si stínila oči. Letadla za sebou na nebi nechávala černé čáry. A pak hotel na rohu ulice explodoval v oblaku prachu a ohně.

Zakřičela jsem. Všichni začali křičet. Děti na ulici se rozutekly a dům se zatřásl. Zabouchla jsem před hlukem okno a v dálce slyšela další rány. Nad městem začal stoupat kouř. Něco zahvízdalo a bouchlo, pak se budova znovu otřásla a já spadla na kolena. Ze zdi sletěl Marysiin obrázek Panny Marie. Po čtyřech jsem přelezla ke dveřím od bytu, a když jsem je otevřela, na chodbě bylo tolik kouře, že jsem je zase rychle zabouchla. Schodiště hořelo. A já byla ve třetím patře.

Poprvé po letech jsem chtěla mámu.

Vzpomněla jsem si na náš dům na statku a na dlouhé zábradlí lemuující jednu stranu schodiště. Myslela jsem na Olgu a Angii, jak po něm jezdily dolů a na tátových starých kapesních hodinkách si stopovaly čas. Popadla jsem z Marysiiny postele vlněnou deku, zabalila se do ní, zhluboka se nadechla a pak jsem vyběhla přímo na chodbu, kde už šlehalý plameny.

Sjela jsem dolů po hořícím zábradlí, rukama a nohama zabalenýma v dece jsem jej pevně svírala, cíp deky mezi zuby. Ze třetího patra do druhého, z druhého do prvního, oči a hrdlo mě pálily, pak z prvního patra do chladného sklepa, kde jsem kašlala a sípala a dupala po cípech deky, která se cestou dolů vzňala.

V tmavém rohu se krčila skupina lidí. Tvářili se překvapeně. Podívala jsem se na ně zaslzenýma očima.

„Copak vy nevíte, že hoří?“ křičela jsem.

Jako krysy jsme se rozeběhli po ulici zavalené troskami. Sotva jsem poznávala, kde jsem. Vzduch byl plný prachu, kouře a paniky. Lidé křičeli. Křičeli o pomoc. Křičeli bolestí. Byly jich desítky. Dům přes ulici naproti tomu Marysiinu byl rozetnutý v půli, jako když rozříznete dort, z jedné vrstvy visela dolů postel dokonale balancující na kraji a v horním patře se na trámu houpal muž. Nohama kopal do stran. Kolem prolétlo letadlo, bylo slyšet hvízdání, výbuchy a v dálce siréna sanitky.

Pak se v sutině u mých nohou pohnula něčí ruka.

Zpod cihel jsem vyhrabala muže, šedého od prachu a zkrvaveného. Než jsem se jej stihla zeptat na jméno, odpotácel se pryč, mumlal přitom něco o své ženě a o Němcích. Běžela jsem domů. Ne domů na statek, ale do svého druhého domova. Utíkala jsem přes most nad řekou a až v půlce mě napadlo, že most je pro bombardování ideální cíl. Proběhla jsem uličkou podél domu na Mickiewiczově ulici číslo 7, pak do dvora, a jakmile jsem překročila práh domu, ve kterém bydleli Diamantovi, už tam stál Izio a napůl mě vlekl, napůl nesl do sklepa.

Max už tam také byl. Pan a paní Diamantovi, Henek a Chaim, který se teprve před měsícem vrátil z Itálie, seděli vedle něj na špinavé podlaze společně se všemi sousedy. Paní Diamantová otevřela náruč a já se do ní vrhla. Izio se posadil vedle nás.

„Jsi spálená,“ ukázal mi na zápěstí. Předtím jsem si toho nevšimla. Držela jsem spálenou ruku ve tmě, aby ji jeho matka neviděla.

Po ulici nad námi burácely tanky, já se ale přesto cítila v bezpečí. Někdo přinesl rádio na baterky a všichni jsme poslouchali prezidenta Moścického, jak vyzývá všechny mladé muže v Polsku, aby se shromáždili ve Lvově, s sebou si vzali jen to, co mají na sobě, a kousek chleba do kapsy.

Spálenou ruku jsem měla pořád ještě teplou od Iziova stisku.

Paní Diamantová se s hlavou v dlaních rozplakala. Objala jsem ji a hladila ji po vlasech. Patřila teď ke mně. Má stařenka. Má *babcia*.

Pan Diamant potřásl hlavou. „*Di velt iz sheyn nor di mentshn makhn zi mies*,“ prohlásil. „Svět je krásný, ale lidé ho dělají ošklivým.“

Trvalo to dlouho, než jsem si uvědomila, že bratři Diamantové neutíkají proto, že jim to řekl prezident Mościcki, ale proto, že jsou Židé.

Ve sklepech jsme strávili týden. Slyšeli jsme, jak do města přijíždí Rusové, jak děti pláčou, jak se ze střech domů střílí do ulic. Jeden den se někdo odvážil přinést z horních pater domu jídlo, vodu a petrolej do lampy. Když výstřely konečně utichly, přestaly jezdit tanky a my se odvážili vystrčit hlavy z úkrytu, Přemysl byl rozdělené město. Část za řekou, kde žila má sestra, byla německá. Ta naše ruská.

Hitlerova válka dosáhla na náš břeh.

A zastavila se.

Pohřbili jsme mrtvé, odklidili sutiny, přesklili okna a já vymetla z krámu všechnen prach. Na ulicích teď zela prázdná místa po zničených budovách jako mezery po vypadlých zubech. Ruští vojáci střežili hlavní ulice a nádraží. Všechny Židy ze západní části Přemyslu, která teď patřila Němcům, vyhnali na druhou stranu řeky. Hlavní most nakonec opravdu vybombardovali, takže jsme je sledovali, jak v řadě jeden po druhém přechází most železniční. Za zády jim stoupal černý kouř z vypálené synagogy.

V židovských čtvrtích ve městě začalo být plno. Pokoj, který dřív patřil Chaimovi a Maxovi, přidělil bytový úřad Regině a Rose, dvěma německým Židovkám, které už před Hitlerem jednou utíkaly, ale které tato zkušenost nijak neobměkčila. Prohlédly si svůj pokoj – sám o sobě malý byt vybavený malým umyvadlem a kamny –, zavěly za sebou dveře a dál se s námi nebavily. Protože naše část Přemyšlu byla teď prakticky v Rusku, bratři Diamantové se ze Lvova vrátili zpátky domů.

„Viděli jste sestru?“ ptala se paní Diamantová. „Jak se má Ernestyna?“

„Nikdo ji neviděl, *Mame*,“ odpověděl Chaim. „Naposledy před bombardováním.“

Pozorně jsem paní Diamantovou sledovala, ale v její kulaté tváři se smutek mihl jen na okamžik. „Tak to určitě odjela někam do bezpečí,“ prohlásila má *babcia*. „K mým bratrancům a sestřenicím nebo k tátově sestře do Vídně. Určitě dostaneme dopis, až zase bude chodit pošta.“ Znovu začala míchat polévku ve velkém hrnci. Max zachytil můj pohled a zavrtěl hlavou. Jejich sestra do Vídně určitě neodjela.

Městem kolovaly nejrůznější zvěsti. Lidé si šeptali, že zatímco jsme se schovávali ve sklepě, němečtí vojáci hnali sto židovských mužů a chlapců přes Přemyšl a přes Mickiewiczzovu ulici. Když upadli, mlátili je. A když už dál nemohli, odvěkli je na hřbitov a tam je zastřelili.

Já ty zvěsti neposlouchala. Nevěřila jsem jim. To by přece nikdo neudělal. Čerstvé hroby na hřbitově byly následkem bombardování.

Nechtěla jsem tomu věřit, bylo snazší sama sobě lhát.

Dál jsem pracovala s paní Diamantovou v obchodě. Pan Diamant se cítil lépe, takže začal dva dny v týdnu péct chleba v místní jídelně. Chaim dostal práci v nemocnici a Max v týdnu dojížděl do čtyři kilometry vzdálené vesnice Nižankovice, kde pracoval jako asistent u zubaře. Henek s Iziem se vrátili do školy.

Izio byl stejný jako předtím. Zároveň byl ale jiný. Ráno za mnou chodíval do obchodu a já mu zpívala pochybné písničky. Začal mě učit nadávky nejen v jidiš, ale také v němčině pro případ, že by Hitlerova armáda překročila řeku. Po večerech jsme u otevřeného okna tančili při hudbě doléhající k nám z restaurace naproti přes ulici. Většinu věcí mi říkal. Všechno ale ne. Začal kouřit. Jednou jsem se zeptala Maxe, co viděl na cestě do Lvova, a on řekl jen „krev“. Dál už jsem se neptala.

Když začala znovu chodit pošta, přišel mi dopis od maminky. Společně s mým mladším bratrem a sestrou byli na statku v bezpečí, ostatní sourozenci se rozprchli do všech koutů Polska. Paní Diamantové dopis nepřišel, i když jej každý den vyhlížela. Koupila jsem si boty na vysokých podpatcích, chodila jsem do kina a po večerech sedávala s Iziem, dýchala kouř z jeho cigaret a dívala se na zářící německá světla za řekou.

To jaro, kdy mi bylo šestnáct, mě paní Diamantová začala posílat na měsíční schůze majitelů obchodů. Cesta přes město ji vyčerpávala, ruská nařízení jí přišla hloupá. Mou jedinou povinností bylo sedět vzadu, odpovídat „zde“, když ze seznamu přečetli jméno Leah Diamantová, a pak doma hlásit všechno důležité. Když jsem šla na schůzi potřetí, zpozčila jsem se. Snad mě na trhu zdržela koupě levných punčoch. Zrovna jsem se snažila za sebou potichu zavřít dveře, když muž na pódiu řekl: „Leah Diamantová?“

„Zde!“ zavolala jsem a plný sál mužů ve středním věku a jedna nebo dvě ženy se na svých židlích všichni otočili. V místnosti to lehce zašumělo. Taková mladá dívka, a už má svůj vlastní obchod. Ta je panečku ambiciózní! Naše město potřebuje víc takových slečen Diamantových. Někdo začal tleskat, další se přidali a za chvíli tleskal celý sál. Celá rudá jsem se posadila na první volnou židli, odhodlaná dívat se jen dopředu na muže na pódiu, vyslechnout si jeho slova a pak utíkat domů do svého doupěte za závěsem.

„Gratuluju!“ zašeptal mi někdo do ucha.

Mrkla jsem na stranu. Vedle mě seděl mladík s pupínky na bradě, kolem kterých se mu muselo obtížně holit.

„Vedeš svůj obchod už dlouho?“

„Ne,“ zamumlala jsem. Na tváři jsem cítila jeho horký dech.

„Zdědilas ho po rodičích?“

Neodpověděla jsem. Hleděla jsem na muže na pódiu, jako by byl tím nejzajímavějším člověkem na světě.

„Mí rodiče mají řeznictví,“ šeptal mi chlapec. „Teď už je moje. Vedu ho. Na práci mám řezníky. Zaměstnávám tři. Já si ruce nešpiním, andílku. Kde bydlíš?“

Podívala jsem se na něj. „Umíš taky někdy mlčet?“

Neuměl. Zjistit mou adresu mu netrvalo dlouho, protože už druhý den se objevil u nás v obchodě. Kromě něj přišla také řada lidí, kteří byli na schůzi, a my ten den vyprodali polovinu zásob. Paní Diamantová na dotaz, jestli jsem její dcera, souhlasně přikyvovala a usmívala se. Zároveň do mě loktem šfouchala, ať to říkám také, a šeptala mi, že mohu na schůzi majitelů obchodů chodit i dvakrát týdně. Mladík s pupínky si u nás koupil půl kila jablek a limonádu, představil se jako Zbyszek Kurovski a pozval mě do restaurace.

Pozvání jsem odmítla. Následující den se vrátil a zkusil to znovu. Má reakce byla stejná, tentokrát už jsem mu odpověděla docela kysele. Řekl mi, že si může vybírat ze zástupů dívek a že mu stačí jen lusknout prstem, a může mít, kterou chce. Odvětila jsem, že to je dobře, ať tedy neotálí a na nějakou si luskně. Odešel celý zamračený a já byla ráda, že jsem se ho zbavila.

O tři dny později, když bylo v obchodě tolik zákazníků, že nám musel Izio po škole přijít pomáhat, se na mě Izio zazubil a přes hlavu ruského vojáka ukázal směrem ke dveřím. Stál tam Zbyszek, tentokrát se

starším pánem a paní. Paní měla na sobě rukavice a zrzavý kožešinový límec ohrnutý k uším. Převázala jsem provázkem poslední balíček zboží a ona přistoupila k pultu a požádala mě o tucet vanilkových věnečků. Dál chtěla tabulku čokolády s mandlemi a dvě kila jablek. Zatímco jsem vážila jablka a balila vybrané zboží, začala se mě vyptávat. Kolik hodin denně pracuji? Bývám často nemocná? Mám svůj účet v bance? Kde nakupuji šaty?

Zbyszek stál s rukama za zády vedle otce a díval se do stropu. Viděla jsem, jak se Izio s paní Diamantovou přikradli blíž, aby mohli nenápadně poslouchat. Podala jsem ženě její nákup a cítila jsem, jak mi žhnou tváře.

„Slečno Podgórská,“ oslovila mě paní Kurowská. „Vypadáte jako zdatná a poctivá pracantka a hezky se s vámi povídá. Myslím, že k nám domů dobře zapadnete.“

Na okamžik jsem si myslela, že mi nabízí práci služebné. Stačil jeden pohled na mužskou část rodiny Kurowských a došlo mi to. Většina zákazníků teď už poslouchala a Izio se kousal do rtů, aby skryl úsměv.

„Děkuji vám,“ řekla jsem prkenně, „nemyslím si ale, že –“

„Navíc pocházíte z dobré rodiny,“ pokračovala hlasitěji. „Katoličtí sedláci. Z Birči. Ani moc vysoko, ani moc nízko.“ Naklonila se ke mně. „K jakému lékaři jste tam chodila, slečno Podgórská?“

„Magdo,“ zatahal pan Kurowski svou ženu za rukáv. Ta jen mávla rukou.

„Mlč, Gustove. Tohle je mezi námi ženskými. Tomu ty –“

„Promiňte,“ přerušila jsem ji. „Odkud znáte mou rodinu? Já o ní vašemu synovi nic neříkala –“

„Ha!“ Paní Kurowská se spokojeně rozhlédla po přihlížejících zákaznících. „Jakmile se mi můj Zbyszek svěřil, že si našel dívku, co se mu líbí, najala jsem detektiva. Také byste to měla udělat, slečno Podgórská.“

Člověk tak alespoň od začátku ví, na čem je, nemyslíte? Mohu vás ale ujistit, že můj syn je hodný chlapec. Nekouří. Nepije. Je perspektivní a zdravý. Výborná partie. A vy byste se měla brzy vdát, slečno Podgórská, než se kolem vás začne ochomýtat někdo nevhodný a zničí vám pověst.“

Nevěděla jsem, co na to odpovědět.

„Můžeme si o tom víc promluvit u večere.“

Zavrtěla jsem hlavou. „Ne.“

„Kdy dnes končíte v práci?“

„Ne!“

Paní Kurowská se zatvářila zmateně.

„Nechci se vdávat, a už vůbec si nechci brát vašeho syna! Sbohem... a děkujeme za návštěvu.“

Žena odstoupila od pultu. V jedné ruce držela nakoupené zboží, druhou si u sebe přidržovala cípy kožešinového límce. Její místo zaujal Zbyszek a mrknul na mě.

„Nemusíš se hned urážet,“ řekl. „Je to dobrá nabídka. Matka měla ve všem pravdu. Rodiče si tě jen chtěli prohlédnout, víš, pro případ, že –“

„Nejsem kus látky, který si prohlédneš, než ho koupíš!“ odsekla jsem mu.

Teď už nás sledovali všichni zákazníci v obchodě. Dokonce i ruský voják, a to nemluvil polsky.

„Co kdybyste...“ Očima jsem přejela celou rodinu Kurowských. „Co kdybyste všichni... *geyn in dreed!*“

Polovina obchodu zalapala po dechu. Právě jsem rodinu Kurowských vyváděla, že mají jít k čertu. V jidiš. To byla Iziova práce.

Paní Kurowská se otočila na patě, prudce otevřela dveře a vykráčela ven s manželem v patách. Zbyszek se jen zazubil.

„Jsi drzá,“ řekl mi. „To se mi líbí. Brzy na viděnou, andílku.“ Než za sebou zavřel, poslal mi vzdušnou pusou.

V obchodě se rozhostilo hrobové ticho. Pak se *babcia* rozesmála tak, že málem spadla ze stoličky. Postupně se k ní přidal celý obchod a po pár minutách jsem se smála i já. Izio se smál také, zároveň se ale tvářil zamyšleně.

Byl zamyšlený ještě večer u okna, když ve tmě kouřil s hlavou na polštáři a nohama na pohovce. Nejdřív jsme si povídali o tom, že mám kuřata ráda jen na talíři, jaký je rozdíl mezi německým „*Nichnut*“ a jidiš „*nudnik*“ (žádný) a jestli Rusové někdy vztyčí tu spadlou sochu na náměstí, nebo jestli nechají děti dál lézt Leninovi po hlavě. Pak už bylo pozdě a Izio mlčel. Přemýšlel. Občas to tak dělal. V tlumeném světle cigarety mi připadal tajemný.

Pak řekl: „Fusi, mám před sebou ještě tři roky medicíny. Chaim říká, že mi možná po škole sežene místo v nemocnici. Tedy pokud...“

Měl na mysli, pokud nepřijdou Němci. Věřila jsem, že nepřijdou. Hitler se Stalinem uzavřeli dohodu. „Němci už jednu válku prohráli,“ opakoval často pan Diamant. „A Rusko je velká země...“

„Ale jestli Němci přijdou,“ vyfoukl Izio kouř, „musíme s Chaimem a Henkem znovu utéct.“

„Ale proč?“ Minule útěk ničemu nepomohl.

Izio se posadil. „Copak nevíš, co se děje? Sedíš si na uších? Vždyť víš, co nacisti Židům provádějí.“

„To se jenom tak povídá...“

„To, co se povídá, je pravda, Stefanie.“

Zamračila jsem se a otočila hlavu k oknu. Dotklo se mě, že mě Izio oslovil plným jménem. Z ulice k nám dolehl dupot ruských bagančat, pak kroky utichly v dálce.

Izio pokračoval: „Takže to může docela dlouho trvat, než dostuduju a dostanu práci, abych mohl uživit ženu. Tři nebo čtyři roky. Možná pět. Říkal jsem si ale, jestli bys i tak byla ochotná počkat, Fusi.“

Zamžourala jsem do ztemnělé místnosti, Izio už ale svou cigaretu uhasil, takže jsem mu neviděla do obličeje. „Ty chceš, abych počkala na tvou ženu?“

„Ne, ty *Dummkopf*.“ Povzdechl si. „Žádám tě o ruku.“

Sundala jsem nohy z parapetu a špičkami se dotkla třásní koberce.

„Nepošleš mě k čertu, vid', že ne?“ zeptal se. „A nezazpíváš mi tango, nebo ano?“

Ani jsem si nedokázala vybavit, jak tango zní.

„Nevypadni z okna.“

V tom okamžiku mi opravdu hrozilo, že z něj vypadnu. Postavila jsem se a s překvapením zjistila, že se mi třesou kolena. Izio se zvedl z podlahy. Chytil mě za obě ruce.

„Tři roky,“ zopakoval. „Možná víc. Počkáš na mě?“

„Ale co na to řeknou tví rodiče?“ V hlavě jsem viděla synagogu v sobotu a kostel v neděli. A co na to řeknou ti moji?

„Pro ně jsi dávno rodina. To přece víš. Mohlo by to být naše tajemství. Prozatím.“

Tak tomu bylo vždycky. Pohladil mě po vlasech. „Stefanie, Stefi, Stefuško, Fusi Podgórská,“ šeptal. „Počkáš na mě?“

A pak jsem Izydora Diamanta políbila. Líbala jsem ho znovu a znovu.

O měsíc později začaly na Přemyšl znovu dopadat německé bomby.

4

Červen 1941

Bombardování začalo v noci ještě před úsvitem. Tentokrát jsem hned věděla, co se děje. Vyběhla jsem zpoza závěsu, Max chytil mě a svou matku za ruku a společně s ostatními lidmi oblečenými v pyžamech jsme běželi do sklepa. Chaim a Henek nám byli v patách, Izio nesl svého nemocného otce přes rameno jako pytel brambor.

Byli jsme málo oblečení, takže jsme se nejprve všichni třásli zimou, pak se vzduch v přeplněném sklepě zahřál a postupně se stal nedýchatelným. Děti plakaly. Na hlavy nám padal prach, jak se dům při každém výbuchu otřásl. Henek si postěžoval, že se na něj tlačím, pak si postěžoval znovu a já jej koplá do holeně. Izio mě objal. Paní Diamantová to viděla, potřásla hlavou a něco si pro sebe zamumlala.

Když slunce urazilo na nebi polovinu své každodenní cesty, bomby a granáty přestaly vybuchovat a bylo slyšet kulometry – nejdřív daleko, potom blíž a pak kolem našeho domu začaly projíždět džípy. Izio se na mě podíval, já k němu vzhledla a pak jsme se oba podívali na Maxe. Kdyby Němci přišli, museli by utéct. Myslela jsem si ale, že by pan Diamant mohl mít pravdu. Rusko by mohlo přece jen zvítězit.

Boj venku pokračoval, bylo slyšet výstřely a tříštění skla. Když rány postupně utichly, Henek se vykradl ven na ulici. Po návratu nám řekl, že viděl mrtvoly německých vojáků opřené ve výlohách obchodů jako figuríny. Několik lidí ve sklepě zatleskalo. Pak se ale venku znovu začalo střílet. Tiskla jsem si dlaně na uši, abych neslyšela nářek raněných. Když

střelba opět utichla, Henek se znovu vyplížil po schodech nahoru. Tentokrát po návratu hlásil, že na ulicích nikdo není. Ani zranění, ani žádná vozidla. Mrtví ve výlohách teď byli Rusové, podepření košťaty a s obličejí pomalovanými hákovými kříži.

„Němci se blíží, *Mame*,“ řekl Chaim.

Paní Diamantová jako by se probírala ze spánku. „Nahoru,“ přikázala. „Rychle. Pojdte všichni!“

Udělalí jsme, co řekla, a kolem sklíčených sousedů jsme vyklopýtali ze sklepa.

„Fusi,“ dýchala paní Diamantová ztěžka, jak pospíchala do schodů. „Vytáhni zpod postele kasičku, spočítej všechny peníze a rozděl je na pět dílů, ano? Chlapci, obujte si holínky a oblečte dvě vrstvy oblečení, ať máte v batozích místo na jídlo. Po cestě se zastavte v krámě a poberte tam všechen chleba, co unesete...“

Než jsem peníze rozpočítala, chlapci už byli oblečení a paní Diamantová jim do tlumoků strkala prázdné lahve, protože voda netekla. Chaim mi pokývl, Henek odvrátil oči, Max se pousmál a Izio mě políbil na čelo.

„Počkej na mě,“ zašeptal.

„Postarej se o naše,“ řekl mi Max a pak dodal, „prosím.“

Než jsem se zmohla na odpověď, byli pryč.

Nikdy bych si nemyslela, že by na to mohlo dojít.

Pan Diamant se sesunul na židli, příliš v šoku na to, aby si zapálil. Já cítila někde uvnitř hrudníku bolestivou krvácející ránu. A paní Diamantová to viděla. Stejně tak jako viděla, jak mě Izio objal kolem ramen a políbil na čelo. Sundala si brýle a začala je leštit o kabát, který měla přehozený přes noční košili. Obličej měla zaprášený, jen dva čisté kruhy kolem očí, ze kterých čišela emoce, kterou jsem tam nikdy předtím neviděla. Vztek.

Měla jsem pocit, jako by mě někdo udeřil do žaludku.

Šla jsem ke dřezu umýt dva dny špinavé nádobí, ale když jsem otočila kohoutkem, nic se nestalo. Zapomněla jsem, že neteče voda. Tekly mi jen slzy po tváři. Pak si paní Diamantová povzdechla, vzala mě do náručí, řekla mi, že jsem její *ketzele*, a společně jsme plakaly nad jejími syny, zatímco kolem domu projížděly sanitky.

Měly jsme si ty slzy nechat na později.

Mickiewiczovou ulicí prošla německá armáda. Pochodování bylo slyšet i přes zavřená okna. Rosa s Reginou vyšly ze sklepa, vytřepaly si v předstíni své zaprášené oblečení, až jsme se všichni rozkašlali, a pak za sebou práskly dveřmi. Myslela jsem na to, že utekly z Německa. Myslela jsem na Izia a na všechno, co mi říkal a čemu jsem odmítala věřit. Na to, čemu věřil on. Podívala jsem se na pana Diamanta, slabého a hubeného, a na *babciu*, poddajnou jako změkklé máslo a celou uplakanou. Otočila jsem se zády k oknům, pod kterými pochodovala armáda, a oznámila jsem jim: „Měli bychom utéct.“

Musela jsem je chvíli přesvědčovat, ale po odchodu synů nebylo tak těžké paní Diamantovou přemluvit. Půjdeme na východ, rozhodla jsem. Do Nižankovic. Němcům možná nebude na pár Židech na venkově záležet. Ne jako ve městě. Museli by si dát práci nás najít.

Paní Diamantová zašila do podvazkového pásu šperky a do podprsenky peníze, zatímco já jsem sehnala vodu, uklidila kuchyň, sbalila jídlo a schovala svícný. Obávala jsem se, že Regina s Rosou byt po našem odchodu obrátí naruby. Ani jsme jim neřekli, že odcházíme.

Vlaky nejezdily, takže jsme se pomalu proplétali městem a vyhýbali se přitom hlavním ulicím, až jsme se připojili k řadě lidí, kteří stejně jako my utíkali z Přemyšlu před Němci. Diamantovi museli každé tři čtvrtě hodiny odpočívat, i když šli nalehko, protože všechny naše zásoby jsem nesla já. Musela jsem se kousat do jazyku a nutit se zpomalit. Co mě to jen napadlo? Jak jsem si mohla myslet, že se zvládnou postarat

o dva lidi, kteří by mohli být mí prarodiče? Měl by to udělat někdo jiný. Někdo jiný by za ně měl rozhodovat.

Jenomže nikdo jiný tu nebyl. Jen já.

Tak začala druhá část mé výuky.

Bylo pozdě odpoledne a my byli teprve na půli cesty do Nižankovic. Putovali jsme se skupinkou starších lidí, z nichž některým bylo víc než panu Diamantovi, se ženami s dětmi a s vozy, na kterých se vezli nemocní. Byli jsme součástí té nejpomalejší části průvodu. Kolem cesty se volně válely zbraně, které tam na útěku odhodili ruští vojáci. Slyšeli jsme pár ojedinelých výstřelů, několikrát se ozval zvuk kulometu následovaný chlapeckým zavýsknutím. Prošli jsme kolem tří lidí, kteří si u cesty ošetřovali střelné rány. Chtěla jsem se zastavit a pomoci jim, ale měla jsem plné ruce práce se svými dvěma staroušky a nemohla jsem pro ně nic udělat.

Slunce stálo pořád ještě vysoko a Diamantovi byli vyčerpaní. Neměli jsme už žádnou vodu, proto jsem odbočila s naší skupinkou na úzkou postranní cestu v naději, že narazíme na statek se studnou.

To se také stalo. Objevil se před námi dům se šikmou červenou střechou a stodolou, ve které bučely krávy. Přímo před domem stála zastřešená studna. Vděčně jsem před studnou poklekla, zatímco ostatní si úlevou vydechli. Vytáhla jsem plný džber vody a snažila se nalít ji úzkým hrdlem do lahve. Diamantovi pomohli jeden druhému se posadit, ztěžka přitom oddechovali.

„Co tady chcete?“

Zvedla jsem hlavu a spatřila ženu v šátku. Mířila na mě ruskou kulovnicí.

„Promiňte,“ omluvila jsem se. „Měli jsme zaklepat.“ Věnovala jsem jí svůj nejhezčí úsměv, který mi obvykle zajistil čokoládu, ale tentokrát zjevně nezabíral. „Mí... přátelé jsou unavení, ušli jsme dlouhou –“

„Já vím, kdo jste,“ přerušila mě žena a puškou namířila na utrmáčenou skupinku na svém dvorku. „Špinaví Židi. Vypadněte odsud!“

Ohlédla jsem se na skupinku za sebou. Byli to Židé? Neměla jsem ponětí.

„Ale...“

„Vypadněte odsud, než začnu střílet!“ zakřičela.

Někteří lidé neměli Židy rádi, to jsem věděla. Do té doby jsem si ale neuměla představit, že by někdo odmítl dát vodu dětem a několika unaveným starým lidem. Pomohla jsem panu Diamantovi na nohy a sledovala, jak se skupinka otáčí a se sklopenými hlavami se znovu vydává na cestu. Posunula jsem si na zádech těžký ruksak a ohlédla se zpátky na tu ženu s kulovnicí a studnou plnou vody. Najednou se mi vzteky zatmělo před očima.

„Kéž jednoho dne budete umírat žízni,“ zakřičela jsem na ni, „a někdo vám odmítne dát vodu, tak jako jste to udělala vy nám!“

„Pojď, *ketzele*,“ pobízela mě paní Diamantová šeptem. Otočila jsem se, když tu najednou zazněl výstřel. Něco mi hvízdlo kolem hlavy a muži přede mnou začala z ruky téct krev. Ani jsem ho neznala. Vykřikl, ale pokračoval v chůzi. Nikdo z nás se nezastavil, dokud jsme nedošli zpátky na hlavní cestu. Paní Diamantová muži zavázala ránu svým šátkem a mně se chtělo zvracet, ale ovládla jsem se.

Jestli jsem se o tyhle lidi měla postarat, jestli se měli stát mou zodpovědností, jestli jsme měli všichni přežít, musím se začít ovládat. Bez ohledu na to, jak nefér něco bude. Bez ohledu na vztek.

Nebyla jsem si jistá, jestli to dokážu.

Byla už skoro půlnoc, když jsme se dobelhali do Nižankovic a já zaklepala na dveře paní Nowakové, katoličky, u které bydlíval Max, když pracoval pro doktora Schillingera. Vypadala překvapeně, ale pozvala nás dál. Ubytovala nás v Maxově pokoji. Myslím, že Diamantovi usnuli dřív, než dolehli na postel.

Rozhlédla jsem se po místnosti. Byl to pokoj mladého muže. V rohu se válely špinavé boty, vedle postele komínek lékařských knih, na prádelníku si vystavil fotografie. Na jedné byli jeho bratři a sestry, na další sám Max v klobouku a kabátě před rodinným obchodem, pak dívka, kterou jsem neznala, a nakonec momentka, na které jsem byla já s jeho matkou, jak se usmíváme za pultem s čokoládou. Našla jsem si deku a uložila se ke spánku na podlaze.

Obchod mi bude chybět.

Druhý den odpoledne, když Diamantovi odpočívali, jsem vyklouzla z domu a vydala se na náves. Potřebovali jsme jídlo, práci a dlouhodobější ubytování. Říkala jsem si, že bych mohla pracovat někde v obchodě nebo jako služebná v domě. Namísto toho jsem narazila na tři těla ležící v prachu – netušila jsem, jestli byli mrtví nebo v bezvědomí – a náves na pokraji vřavy. Na bedýnce se tam střídali dva muži, kteří se snažili překřičet rozburácený dav. Byli neoholení, na sobě pracovní boty a montérky jako dělníci. Vlasy měli ale ostříhané hodně nakrátko. Podezřele nakrátko. Přikrčila jsem se za zaparkované nákladní auto.

„Tuhle válku začali Židi!“ křičel muž na bedýnce. Byl ve tváři celý červený a zpocený a prstem ukazoval na lidi shromážděné kolem. „Dovedli naši zemi ke krachu, vyhladověli naše děti. Vaše rodiny nebudou v bezpečí a tahle válka neskončí, dokud každý... jeden... Žid... nebude mrtvý!“

Lidé se rozkřičeli. Někteří bylo pro, jiní proti, a zatímco se hádali, muž ve špinavých montérkách se svým společníkem opustili náves a namířili si to k lesu. Sledovala jsem, jak se za nimi vydala skupinka tří vesničanů, a vzápětí se ozvala střelba. Dav se rozprchl, několik lidí se vydalo směrem k lesu s klacky a holemi v rukou. Na návsi dál ležela tři nehybná těla. Běžela jsem zpátky do domu a zamkla za sebou dveře. Po zádech mi stékal pot.

„Podařilo se ti něco sehnat?“ ptala se paní Diamantová. Četla si v časopise, oteklé nohy podložené polštářkem. Donutila jsem se usmát.

„Zatím nic,“ odpověděla jsem a zavřela se na záchodě. V hlavě mi znělo hvízdnutí kulky a výkřik starého muže, když mu proletěla paží. Tohle neudělali Židé. Stejně tak Židé nevybombardovali mé město. Co to všechny popadlo? Opláchla jsem si obličej studenou vodou.

Paní Nowaková zaklepala na dveře a pak je pootevřela. Napřímila jsem se. S omluvou mi oznámila, že si zítra budeme muset hledat jiné ubytování. Někdo si prý pokoj rezervoval. Maxův pokoj. S jeho fotografiemi na prádelníku. Paní Nowaková měla ústa stažená do tenké čárky.

„Někdo zjistil, že jste ubytovala Židy?“ zeptala jsem se.

Tvářila se rozpačitě. A provinile. „Já... jen nestojím o žádné potíže.“
Osušila jsem si obličej a uvažovala přitom. Chtělo se mi plakat.

„Máme jít na východ?“ zašeptala jsem.

Paní Nowaková zavrtěla hlavou. „Myslím si, že vás do Ruska nepustí,“ odpověděla mi.

Čekat do druhého dne nemělo smysl. Vzbudila jsem Diamantovi o půl čtvrté ráno, když ještě celý dům spal. Paní Diamantová nechala paní Nowakové lístek, ve kterém jí děkovala za pohostinnost. Neslyšně jsem za námi zavřela domovní dveře a vydali jsme se pryč ztemnělou ulicí. Chtěla jsem být ještě před východem slunce od Nižankovic co nejdál.

Cesta nám ubíhala rychle, mnohem rychleji než poprvé. Paní Diamantová kráčela svižně a pana Diamanta jeho cukrovka ten den tolik netrápila. Možná byli tentokrát spíše ustrašení než smutní. Neřekla jsem jim sice, co se v městečku předchozí den událo, způsob, jakým mě poslušně následovali, mi ale napovídal, že se dovtipili sami.

V lese bylo ticho, nikdo nestřílel, ranní vzduch byl chladný, kopce se ztrácely v mlžném oparu. Cestou jsme potkali jen několik uprchlíků,

kteří putovali opačným směrem. Ve dvě odpoledne jsme bez úhony dorazili zpátky do Přemyšlu, jen nás trochu bolely nohy.

To mi to velení moc nejde, říkala jsem si. Ve městě po nás snad alespoň nebudou sousedé střílet.

Na cestě domů se paní Diamantová chtěla zastavit v obchodě, abychom si tam vzali nějaké zboží. Byli jsme unavení a hladoví a na trhu se ještě neprodávalo. Výloha obchodu byla prasklá, na sklo někdo žlutou barvou načmáral Davidovu hvězdu a pod ni připsal „Jude“. Police v obchodě zely prázdnotou. Nezůstalo ani jablíčko nebo čokoláda.

Nechala jsem Diamantovy čekat na chodníku, zatímco jsem šla přes ulici do banky. Ředitel banky, kterého paní Diamantová znala od doby, kdy byl malý kluk, mi sdělil, že Diamantovi už tam účet nemají. Že žádný Žid nemá v bance účet. Vybrala jsem tedy alespoň všechny své peníze. Paní Diamantová neřekla ani slovo. Zavěšila se do pana Diamanta a pomalu jsme se vydali směrem domů.

Alespoň byt byl nedotčený, i když to vypadalo, že někdo prohledal všechny skříně a šuplíky. A také vyklepal zaprášené koberce v chodbě, protože můj červený závěs byl celý šedý od prachu. Zahlédla jsem Rosu, kterou jsem podezírala z obou zločinů, jak vyhlíží škvírou ve dveřích. Jakmile si všimla, že jsem ji zahlédla, zabouchla je. Nejspíš doufala, že už se nevrátíme.

Paní Diamantová šla se mnou druhý den ráno na trh, abychom za malé úspory nakoupily zboží, které bychom pak mohly v obchodě se ziskem prodat. Na trhu jsme zjistily, že tam teď Židé nesmí mezi osmou ranní a šestou večerní nakupovat, což bylo přesně v době, kdy se na trhu obchodovalo. Poslala jsem ji domů a chodila pak nakupovat sama, i když nám nezbývalo moc peněz.

Vydala jsem se také na druhou stranu města po novém mostě postaveném nacisty namísto toho, který vyhodili do vzduchu. Má sestra už ale

v Přemyšlu nebydlela a mně se nepodařilo najít nikoho, kdo by věděl, kam se poděla. Napsala jsem dopis domů a předala ho pošťákovi první den, kdy pošta znovu začala doručovat. Stranou mi řekl, že je dobře, že jsme se vrátili z Nižankovic včas, protože cesta teď není bezpečná. Mnozí z těch, kteří se vraceli později, byli na cestě zbiti, okradeni nebo zavražděni. Ani ve městě jsme ale nebyli v bezpečí. Paní Diamantová přinesla domů nové osobní doklady a bílé pásky s židovskou hvězdou. Musela přitom jít strouhou, protože Židům už nebylo dovoleno používat chodník. Sledovali jsme chlapce v jarmulkách, jak drhnou chodníky, zatímco na ně míří německé samopaly. Na odpověď od maminky jsem čekala marně.

Bylo to, jako by zima tentokrát přišla dřív a přinesla s sebou sklíčenost, temnotu a samotu.

Cítila jsem vztek.

Dotrmácela jsem se domů v dešti a zimě s tou troškou jídla, co jsme si mohli dovolit, a když jsem si za dveřmi zula boty, zůstaly za mnou na podlaze mokré šlápoty. Můj závěs, postel, a dokonce kuchyňské dveře byly znovu celé špinavé. Přešla jsem k Rosiným a Regininým dveřím a zaklepala. Když jsem se nedočkala odpovědi, zabušila jsem. Dveře se pootevřely a ve vzniklé škvíře se objevilo Rosino oko.

„Vás nikdo nenaučil vyklepávat koberce venku? Všechno je tu zaprášené!“

Oko ve škvíře se přimhouřilo.

„Navíc si tu špínu taháte zpátky do pokoje, kdykoliv –“ Dveře se zabouchly. Šla jsem pro lopatku.

Následující ráno jsem našla kabát, který jsem přes noc nechala sušit na chodbě, rozstříhaný na proužky.

„Na tom nesejde,“ chlácholila mě paní Diamantová a probírala se rozstříhanými cáry. „Smutek se občas promění v krutost. Pamatuj na to, *ketzele*. Nevíme, co se jim v Německu přihodilo. Měli bychom s nimi soucítit.“

Nebyla jsem si jistá, jestli to dokážu. Možná bych toho neměla tolik co odpouštět, kdybych se uměla lépe ovládat.

O dva dny později zavolaly Regina s Rosou do domu novou německou policii, gestapo. Když se u nás gestapo objevilo poprvé, vzali nám většínu knih, jeden obraz, stříbrnou menóru a porcelánový servis po babičce Adlerové. Tentokrát přišli proto, že paní Pohlerová odmítla dát Regine klíče od pudy – na které jsme všichni věšeli prádlo –, dokud její prádlo neuschne. Dva důstojníci SS s lebkami na čepicích zabušili na dveře paní Pohlerové, nazvali ji špinavou Židovkou, udeřili ji přes tvář a z třesoucích rukou jí vytrhli klíč od pudy. Klíč předali Regine, které také řekli, že je špinavá Židovka. Regina s Rosou pak zmizely na pudy, počítám rozstříhat vyprané prádlo paní Pohlerové.

Tentokrát už paní Diamantová o soucitu nemluvila. „O tohle se postarám,“ zamumlala. Oblékla si kabát, pod bradou si uvázala šátek a vyběhla ze dveří.

Uvažila jsem polévku pro pana Diamanta, který byl stále nemocný a ležel v posteli, pak jsem se usadila na parapet a nervózně vyčkávala. Paní Diamantová určitě nešla na trh. Bylo pozdě odpoledne. Zákaz vycházení byl až od devíti, ale i polská policie, která tancovala jak jednotky SS pískaly, zastavovala Židy na ulici pod sebemenší záminkou. Déšť narážel do oken a stékal v pramíncích dolů, když se paní Diamantová vrátila. Běžela jsem ke dveřím.

„Kde jste...“

Jen mávla rukou a zamkla za sebou. Šátek na hlavě a bílou pásku na rukávu měla zmáčené od deště a byla bosky. Z roztrhaných špinavých punčoch jí koukaly zablácené prsty. Položila jsem jí jinou otázku.

„Kde máte boty?“

„Ty si vzal Hitler,“ odpověděla mi. „Gestapo říkalo, že je *Führer* potřebuje víc než stará ženská, co chodí ve škarpe plné vody.“